

УДК 159.9.07

*Світлана Алмаші***РЕФЛЕКСИВНА СКЛАДОВА ГОТОВНОСТІ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ІННОВАЦІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Інтенсивні перетворення в суспільному розвитку країни, поява нових складних технологій потребують постійного підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Змінюються базові освітні орієнтири – від «освіти на все життя» до «освіти впродовж усього життя», самоосвіти. Важливою умовою розвитку вітчизняної педагогічної освіти є збільшення ролі рефлексії у професійній діяльності сучасного вчителя. Вища школа повинна мати на меті підготовку не просто високоосвіченого фахівця, але й працівника нестандартного творчого мислення, здатного до педагогічної рефлексії. Такий підхід можливий лише за умов реформування змісту й організації навчання, піднесення ролі інновацій у системі освіти, зміни місця майбутнього вчителя в навчальному процесі, а саме перетворення його з об'єкта на суб'єкт педагогічної діяльності. Отже, важливою умовою успішного професійного становлення майбутнього вчителя є розвиток його рефлексивної готовності до виконання функціональних професійних обов'язків.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволив встановити, що існує достатня кількість досліджень, присвячених психолого-педагогічній сутності рефлексії. У радянській психології рефлексію досліджували Б. Ананьєв, Л. Виготський, С. Рубінштейн та ін. Рефлексію як важель регуляції мислення людини з точки зору його змісту за засобів досліджували Л. Алексеєва, Д. Дьюї, І. Семенов; як фактор продуктивності мисленнєвої активності – І. Ладенко, Я. Пономарьов; як засіб корекції або стимуляції нового напрямку рішення – Ю. Кулюткін, С. Степанов, Г. Сухобська. Нині проблемою формування педагогічної рефлексії вчителів займається чимало українських і зарубіжних учених, серед яких Н. Барграмова, О. Бігич, Н. Бориско, С. Ніколаєва та ін. Над питаннями готовності до професійно-інноваційної діяльності працюють такі науковці: І. Богданова, Ю. Власенко, І. Дичківська, О. Дубасенюк, І. Зязюн, І. Кукуленко-Лук'янець та ін. [3, с. 46]. Разом із тим проблема розвитку педагогічної рефлексії майбутніх педагогів під час навчання у вищих навчальних закладах у сучасних умовах за-

лишається недостатньо вивченою як у теоретичному, так і в прикладному плані.

З огляду на актуальність і недостатню розробленість проблеми метою статті є дослідити психологічні особливості розвитку рефлексивної складової готовності студентів до майбутньої професійної інноваційної педагогічної діяльності. Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження: з'ясувати особливості впливу рефлексивної складової готовності на формування професійної підготовки майбутніх учителів; провести емпіричне дослідження; здійснити обробку результатів проведеного дослідження з використанням методів математичної статистики та їх якісну інтерпретацію.

Рефлексивна складова готовності майбутніх учителів до професійної інноваційної педагогічної діяльності характеризує пізнання й аналіз педагогом явищ власної свідомості та діяльності. Реалізується цей компонент через такі рефлексивні процеси, як саморозуміння й розуміння іншого, самооцінювання й оцінювання іншого, самоінтерпретація й інтерпретація іншого. Вона включає в себе оцінний компонент готовності. Оцінний компонент передбачає прояв самооцінки своєї підготовленості щодо використання інноваційних технологій навчання. Показником рефлексивного компонента у структурі готовності до інноваційної педагогічної діяльності є сформованість рефлексивної позиції (характер оцінки педагогом себе як суб'єкта інноваційної діяльності).

Для емпіричного дослідження рефлексивної складової готовності майбутніх учителів до професійної інноваційної педагогічної діяльності нами використані такі методики: психодіагностична методика виявлення індивідуальної міри рефлексивності А. Карпова, методика визначення рівня розвитку професійної ідентичності педагогів (за Л. Шнайдер). Експериментальну групу склали студенти Мукачівського державного університету (першого, третього, п'ятого курсів та студенти другого курсу скороченої програми навчання) педагогічного факультету спеціальності «Початкове навчання». Наше дослідження проводилося на двох різних вибірках: перша – це майбутні педагоги, які навчалися за традиційною системою навчання – студенти п'ятого курсу (далі – випускники (ТН)); друга – студенти, які навчалися за інтерактивними технологіями (з великим обсягом різних видів практик) (далі – випускники (ІН)).

Інтерпретацію отриманих результатів розпочнемо з методики А. Карпова, яка базується на теоретичній конструкції, що конкретизує вже розглянуте загальне трактування рефлексивності, а також ряд

інших істотних особливостей даної властивості. Основною метою методики є виявлення індивідуальної міри рефлексивності (див. табл. 1).

На основі отриманих результатів досліджуваних можна виокремити такі тенденції:

1. Рівні прояву рефлексивності за роки навчання характеризуються позитивною тенденцією до зростання. Так, низький рівень для студентів першого курсу складає 50%, для третього курсу – 38%, для студентів випускників (ТН) – 24%; середній рівень для студентів першого курсу становить 50%, для третього курсу – 59%, для студентів випускників (ТН) – 71%; показник високого рівня прояву рефлексивності у першокурсників відсутній, для третього курсу складає 3%, для студентів випускників (ТН) – 5%. Це свідчить, що правильна організація теоретичного навчання впливає на сформованість рефлексивних проявів. Однак високі показники низького рівня рефлексивності вказують на необхідність більшої частки практичного навчання з метою набуття індивідуальної рефлексивної позиції студентів.

Таблиця 1

**Рівень вираженості рефлексивності
за методикою А. Карпова (у %)**

Групи досліджуваних	Рівні вираженості рефлексивності		
	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
1 курс	50%	50%	–
3 курс	38%	59%	3%
Випускники (ТН)	24%	71%	5%
Випускники (ІН)	5%	42%	53%

2. Аналізуючи показники високого рівня прояву рефлексивності, слід відмітити їх низькі показники за роки навчання. Так, у студентів першого курсу показник взагалі відсутній. Це може бути пов'язане зі складним адаптаційним процесом і несформованістю навичок самоаналізу. Для студентів третього курсу високий рівень складає 3% для випускників (ТН) – лише 5%. Це досить низькі показники, зокрема як для випускників, які наближені до професійної діяльності. Отримані результати вказують на невміння здійснювати самоаналіз власних дій, давати їм оцінку, що має бути характерним для суб'єкта педагогічної діяльності.

3. Порівнюючи отримані результати випускників (ТН) та випускників (ІН), слід відзначити набагато вищі показники саме у випуск-

ників (ІН). Так, низький рівень для студентів випускників (ТН) складає 24%, для випускників (ІН) – 5%; середній рівень для випускників (ТН) становить 71%, для випускників (ІН) – 42%; показник високого рівня прояву рефлексивності у випускників (ТН) складає 5%, для випускників (ІН) – 53%. Це вказує на сформованість рефлексивної позиції у випускників (ІН), тобто їх здатність до саморозуміння й розуміння іншого, самооцінювання й оцінювання іншого, а також до самоінтерпретації й інтерпретації іншого.

Для студентів характерна сформованість рефлексивної позиції, яка є основою успішної педагогічної діяльності. Такій ситуації могла посприяти інноваційна діяльність, тобто включеність студентів у інтерактивний процес.

Наступною методикою, яку ми використали для дослідження сформованості рефлексивного компонента, є методика визначення рівня розвитку професійної ідентичності педагогів (за Л. Шнайдер). Методика спрямована на визначення рівня розвитку професійної ідентичності як результату ідентифікації, усвідомленого поєднання (ототожнення) себе з професійною групою в сукупності всіх її особливостей та психологічну властивість особистості, що розвивається у процесі професійної освіти та самоосвіти. Вивчається розвиток емпатійності й емоційно-вольових якостей особистості вчителя як складових професійної ідентичності (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Рівні вираженості професійної ідентичності
за методикою Л. Шнайдер (у %)**

Рівні	Групи досліджуваних			
	1 курс	3 курс	Випускники (ТН)	Випускники (ІН)
Репродуктивний рівень (низький)	0	0	0	0
Адаптивний (середній)	58	10	28	2
Моделюючий (достатній)	36	18	24	12
Творчий (високий)	6	72	48	86

Аналізуючи отримані результати, можна виокремити такі тенденції:

1. Низький рівень професійної ідентичності в усіх групах відсутній, що є позитивною тенденцією.

2. У студентів першого курсу найбільш виражений адаптивний рівень – 58%, який передбачає усвідомлення студентами основних положень педагогічної діяльності; нечітке визначення у свідомості професійного Я; усвідомлення професійних інтересів; у діяльності надається перевага методу проб і помилок, інколи проявляється утруднене управління собою у професійних ситуаціях; в діяльності прослідковується прагнення до самовдосконалення та професійного розвитку.

Показники моделюючого і творчого рівнів складають 36% та 6% відповідно. Отримані результати закономірні для студентів першого курсу і пов'язані з адаптацією до нової соціальної ролі студента («Я-студент») та очікувань майбутньої професійної ідентичності.

6. Щодо студентів третього курсу, то тут найбільш виражений творчий рівень – 72%. Показники моделюючого рівня складають 18%, адаптивного – 10%. Зміст даного рівня професійної ідентичності вказує на чітке розуміння студентами педагогічної діяльності, прагнення створювати образ успішної професійної діяльності, творчо коригувати та підтримувати його; вміння узгоджувати реальні й ідеальні риси професійного Я, актуалізувати власний професійний ресурс, чітко усвідомлення особистих потреб, можливостей, професійних інтересів та цінностей; в діяльності яскраво виражене прагнення до самовдосконалення та професійного розвитку. Таке різке підвищення творчого рівня порівняно з першокурсниками, де даний рівень складав лише 6%, може бути зумовлене ознайомленням студентів із практичною складовою майбутньої професійної діяльності, тобто коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі та власних здібностей і можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям.

7. Аналізуючи результати випускників (ТН), слід відзначити суттєве зниження творчого рівня професійної ідентичності, який складає 48%, що на 24% нижче показників студентів третього курсу. Водночас у випускників зростають показники адаптивного (28%) та моделюючого (24) рівнів. Така негативна тенденція може бути зумовлена нечітким визначенням у свідомості студентів професійного «Я» та неготовністю до труднощів, що виникають у ході розв'язання професійних завдань.

8. Позитивною тенденцією до зростання характеризуються показники рівнів професійної ідентичності випускників (ІН). Так, творчий рівень складає 86%, достатній – 12%, низький – лише 2%. Тобто студенти чітко усвідомлюють особисті потреби, можливості, професійні інтереси та цінності; виявляють прагнення створювати образ успіш-

ної професійної діяльності. Це можемо проінтерпретувати залученістю студентів у інтерактивну діяльність, яка передбачає активну творчу взаємодію, спрямовану на розв'язання основних завдань професійної діяльності, активізує мисленнєву діяльність, творчу активність і здатність до самоаналізу в ході розв'язання професійних завдань.

Порівнюючи отримані результати випускників (ТН) та випускників (ІН), слід відмітити набагато вищі показники саме у випускників (ІН). Для студентів характерна сформованість рефлексивної позиції, яка є основою успішної педагогічної діяльності. Такій ситуації могла посприяти інноваційна діяльність, тобто залученість студентів у інноваційний навчальний процес. Проведене дослідження дозволило простежити закономірність між сформованістю рефлексивних проявів і професійної ідентичності. Наприклад, у студентів першого курсу найбільш виражений адаптивний рівень, у студентів третього курсу – творчий рівень. Щодо випускників (ТН) слід відзначити суттєве зниження творчого рівня професійної ідентичності та зростання показників адаптивного та моделюючого рівнів. Позитивною тенденцією до зростання характеризуються показники рівнів професійної ідентичності у випускників (ІН) із вираженим творчим рівнем. Отже, студенти чітко усвідомлюють особисті потреби, можливості, професійні інтереси та цінності, виявляють прагнення створювати образ успішної професійної діяльності.

Таким чином, важливою умовою готовності майбутніх учителів до професійної інноваційної педагогічної діяльності є рівень сформованості їх рефлексивних здібностей. У процесі дослідження ми дійшли висновку, що зміни у рефлексивній складовій готовності до професійної інноваційної педагогічної діяльності майбутніх педагогів потребують перегляду та впровадження нових форм і методів роботи у ВНЗ. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробці відповідної розвивальної програми на етапі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Посилання:

1. *Балик, Н.* Яким має бути інноваційне навчання у педагогічному університеті / *Н. Балик* // Практична психологія та соціальна робота. — 2008. — № 2. — С. 12-16.
2. *Балл, Г. О.* Сучасний гуманізм і освіта: Соціально-філософські та психолого-педагогічні аспекти / *Г. О. Балл*. — Рівне : Ліста-М, 2003. — 128 с.
3. *Вульффов, Б. З.* Педагогіка рефлексии / *Б. З. Вульффов, В. Н. Харькин*. — 2-е издание. — М. : Издательство Магистр, 1999. — 112 с.
4. *Кужель, М.* Чинники, що впливають на стан психологічної готовності особистості до професійної діяльності / *М. Кужель* // Проблеми загальної та педагогі-

чної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. — Т. X. — Ч. 5. — К., 2008. — С. 273-280.

5. *Перець, О.* Основні критерії, рівні та показники сформованості професійної компетентності майбутнього вчителя початкових класів / *О. Перець* // Проблеми підготовки сучасного вчителя. — 2010. — № 2. — С. 9-13.

References (transliterated and translated):

1. *Balyk, N.* Yakym maie buty innovatsiine navchannia u pedahohichnomu universyteti (What should be innovative in learning at Pedagogical University) // Practical Psychology and Social Work, 2008. No 2. P. 12-16.
2. *Ball, H. O.* Suchasnyi humanizm i osvita: Sotsialno-filosofski ta psykholohopedahohichni aspekty (Modern humanism and education: Socio-philosophical, psychological and pedagogical aspects). Rivne, 2003. 128 p.
3. *Vulfov, B. Z. & V. N. Har'kin.* Pedagogika refleksii (Pedagogy of reflection). Moscow, 1999. 112 p.
4. *Kuzhel, M.* Chynnyky, shcho vplyvaiut na stan psykholohichnoi hotovnosti osobystosti do profesiinoi diialnosti (Factors affecting the state of individual psychological readiness for professional activity). // Problems of general and educational psychology : Collected works of H. S. Kostiuk Institute of Psychology of Academy of Pedagogy of Ukraine. Vol. X, part 5. Kyiv, 2008. P. 273-280.
5. *Perets, O.* Osnovni kryterii, rivni ta pokaznyky sformovanosti profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv (The main criteria, levels and rates of formation of professional competence of future primary school teacher). // The problems of Modern Teacher's Training, 2010. No 2. P. 9-13.

Стаття надійшла до редакції 29.01.2016

С. Алмаши

Рефлексивная составляющая готовности будущих учителей к профессиональной инновационной педагогической деятельности

Статья посвящена проблеме развития профессиональной подготовки будущих педагогов; раскрыты особенности влияния рефлексивной составляющей на формирование готовности будущих учителей к профессиональной инновационной педагогической деятельности; представлены методики для исследования рефлексивной составляющей готовности будущих учителей к профессиональной инновационной педагогической деятельности, а именно: психодиагностическая методика выявления индивидуальной меры рефлексивности А. Карпова, методика определения уровня развития профессиональной идентичности педагогов (по Л. Шнайдер); представлены результаты эмпирического исследования; проанализированы особенности трансформации рефлексивных процессов будущих педагогов в процессе профессиональной подготовки; на основе исследования сделан вывод, что изменения в рефлексивной структуре профессиональной го-

товности будущих педагогов требуют пересмотра и внедрения новых форм и методов работы в вузе; указано на перспективу дальнейших исследований, которая заключается в разработке соответствующей развивающей программы на этапе профессиональной подготовки в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, инновационная деятельность, рефлексия, рефлексивная составляющая готовности, рефлексивные процессы, процесс трансформации рефлексивных процессов.

S. Almashi

Reflective Component of Future Teachers' Readiness for Professional Innovative Educational Activities

The article deals with the problem of future teachers' training; the features of reflective component influence on the formation of future teachers' readiness for the professional innovative educational activities; the methods for the study of reflective component future teachers' readiness for the professional innovative educational activities, namely psychodiagnostic methods of identifying individual measures of reflexivity by A. Karpov, and methods of determining the level of teachers' professional identity (according to L. Schneider); the results of empirical research; peculiarities of transformation of future teachers' reflective processes while training. The author concludes that the changes in reflective structure of future teachers' professional readiness require the revision and implementation of new forms and methods of work at the university. The prospect of further research is to develop the appropriate developmental curriculum while training at higher schools.

Key words: professional activity, innovative activity, reflection, reflective component of readiness, reflexive processes, transformation of reflexive processes.

Рецензент – кандидат психологічних наук,
доцент Л. І. Березовська